

Katowice 12 sierpnia 2012 r.

Prof. UŚ dr hab. Jacek Warchala
Instytut Języka Polskiego
Uniwersytet Śląski w Katowicach

Opinia
w sprawie nadania stopnia doktora habilitowanego
doktorowi Pawłowi Nowakowi
(wraz z oceną dorobku)

Doktor Paweł Nowak ma już dziś ugruntowaną pozycję w polskiej nauce i niniejsza opinia będzie jedynie potwierdzeniem tego faktu. Jego naukowe korzenie tkwią bardzo mocno w tradycji badawczej lubelskiego środowiska naukowego i lubelskiej szkoły językoznawczej, co oznacza, że Jego zainteresowania badawcze krążą wokół problematyki językowego obrazu świata, szeroko pojętej lingwistyki kulturowej i polskiej (lubelskiej) odmiany kognitywizmu. Można jednak śmiało powiedzieć, że Habilitant znalazł tutaj swój osobny teren badawczy, świetnie wykorzystując zastane metodologie do własnych celów naukowych: będą to z całą pewnością zagadnienia komunikacji społecznej a zwłaszcza jej odmiany perswazyjnej, problemy związane z propagandą i piśmiennictwem politycznym, teorią mediów i analizą dyskursu publicznego. Paweł Nowak jest przede wszystkim lingwistą, ale jest to lingwistyka, która przekracza granice określone przez tradycyjne badania nad językiem, poszukuje nowych dróg, dostrzega w języku problemy jego funkcjonowania w społeczeństwie jako narzędzia kształtowania świadomości, konceptualizacji świata, ale też narzędzia nadużywanego do

manipulacji, nakłaniania, wpływania na postawy i sposób myślenia ludzi, w końcu jako narzędzia kształtowania stosunków społecznych i niebezpiecznego czasami kreowania światów pozornych. Towarzyszy Mu od początku jego pracy naukowej świadomość, że analiza językowa musi być wsparta na analizie wykraczającej poza tradycyjnie językoznawczą domenę. Dlatego już w pierwszej ważnej dla całości badań monografii *Swoi i obcy w językowym obrazie świata* szczegółowe analizy lingwistyczne są osadzone na tle rozważań o charakterze politologicznym, społecznym, a przede wszystkim są widziane z perspektywy komunikacyjnej - wypowiedź nie jest jedynie konstrukcją językową, by tak rzec - gramatyczną, ale jest aktem mowy, w którym uczestniczą nadawca, odbiorca oraz określona publiczność, a elementem sprawczym, aktywnie kształtującym komunikację jest także szeroko pojmowany kontekst (a w zasadzie powinno się to określić precyzyjniej - konsytuacja) każdej wypowiedzi.

Pierwsza monografia i ukonstytuowanie się głównych tematów badawczych. Jego pierwsza obszerna monografia poświęcona była przede wszystkim językowi propagandy okresu PRL. Opracowanie wykorzystało ogromny korpus tekstowy, przez co wnioski oparte o bardzo bogaty materiał są doskonale udokumentowane, a teksty - dodajmy - dobrze przeanalizowane. To zresztą jest rys charakterystyczny twórczości naukowej Pawła Nowaka - ogromna pieczołowitość dla tekstów i doskonale precyzyjna ich analiza. Narzędzi dostarcza tu lingwistyka kulturowa i coś, co można określić jako antropologiczne podejście do języka, obejmujące narzędzia wypracowane przez socjolingwistykę, psycholingwistykę, pragmatykę językoznawczą z dobrze przystosowaną do tekstów politycznych teorią aktów mowy. Wszystko to łączy wspólne zagadnienie perswazyjnego wykorzystania języka w strategiach dyskursywnych sfery publicznej.

W monografii zakreślona zostaje perspektywa retoryczna wypowiedzi językowej, gdzie kategoria intencyjności oraz skuteczności tworzy horyzont refleksji; ale także pokazuje, że taki czynnik jak warunki techniczne przekazu, rodzaj kanału komunikacyjnego, który w momencie pojawienia się nowych

mediów (już nie tylko druku i słowa pisanego czy po prostu książki, ale radia, telewizji, czy już pod koniec XX wieku komputerów i Internetu) musi wpływać nie tylko na jakość i formalną stronę komunikatu, ale także na jego semantykę. Tu Paweł Nowak jako badacz doskonale wpisuje się w szeroki nurt badań komunikologicznych zapoczątkowanych, gdy dobrze się nad tym zastanowić, już przez Arystotelesa i sofistów, ale kontynuowanych i doprecyzowanych w nowoczesnych badaniach XX wieku przez takich badaczy jak Laswell, Shannon, McLuhan, Jakobson czy van Dijk. Badania te dobrze absorbują perspektywę językoznawczo-antropologiczną, czyli osiągnięcia teoretyczne Humboldta, Sapira, Whorfa, Łotman, Barthes'a, a w końcu Bartmińskiego, Głowińskiego czy Bralczyka. Oto skrótowy z konieczności wykaz inspiracji naukowych Pawła Nowaka.

Niewątpliwą wartością tej książki jest próba analizy zjawiska kształtowania się nowego języka nowej władzy we wczesnych latach pięćdziesiątych. Zaskakujące bowiem, że aż do ukazania się monografii „Swoi i obcy...” okres ten był raczej pomijany, a w każdym razie nie wywoływał szczególnego zainteresowania badaczy języka. A przecież powinien to czynić, choćby przez wzgląd na genezę polskiego dyskursu politycznego, kształtującego się od końca wojny i od początków formowania się nowego typu państwa polskiego, nowej władzy i w gruncie rzeczy nowego typu egalitarnego (w każdym razie w oficjalnej ideologii) społeczeństwa. Analizie został poddany język prasy, co w perspektywie całej twórczości naukowej Pawła Nowaka stanowi pierwszy etap, po którym nastąpią etapy zainteresowania się językiem radia, Internetu czy telewizji.

Co charakteryzuje, z punktu widzenia metodyki badawczej, tę monografię i co ujawnia się jako zasada myślenia naukowego Pawła Nowaka? Otóż we wszystkich w zasadzie pracach refleksja teoretyczna nie przybiera charakteru spekulacji, ale osadzona jest w ogromnym i pieczołowicie, ze znanstwem przedmiotu zgromadzonym materiale badawczym, analizowanym i opracowywanym z zachowaniem najlepszych filologicznych tradycji analizy tekstu. Analizy zmierzają do rekonstrukcji pewnego modelu komunikacji publicznej, a w zasadzie, aby rzecz sprecyzować, komunikacji publicystycznej.

Rekonstrukcja modelu to nie tylko zabieg lingwisty-strukturalisty. Rzecz w tym, że model tworzony był świadomie i realizowany bezwzględnie przez specyficznego nadawcę – władzę rozmawiającą, a w każdym razie symulującą taką rozmowę ze społeczeństwem: nowa władza usiłowała przecież uformować nowe społeczeństwo. W pracy pojawiają się przeto akcenty metodologiczne wykorzystujące aparat analizy ideologicznej, analizy dyskursywnej i antropologicznej. To wyraźne odejście od niedawnego ideału „czystości metodologii” na rzecz nieuniknionego, bo przecież wywołanego specyfiką materiału badawczego, pozytywnie rozumianego eklektyzmu metodologicznego. Wydaje się, że jest to bardzo istotny rys pojawiający się od początku naukowej kariery Pawła Nowaka i ujawniający w kolejnych jego publikacjach: badacz znakomicie czuje się jako filolog badający język publiczny po II wojnie światowej, ale także chętnie i ze znanstwem zapuszcza się w regiony socjolingwistyki, socjologii, politologii, prasoznawstwa, komunikologii, a nawet historii idei. Trzeba jednak dodać, że konieczność podążenia w kierunku badań ideologii i polityki nie oznacza odejścia od właściwej przedmiotowi analizy lingwistycznej. Nowak trzyma się mocno podstaw językoznawstwa nieautonomicznego, obejmującego analizę językowego obrazu świata i konsekwentnie prowadzi swoje wywody, wykorzystując dokonania funkcjonalnej perspektywy, nowej retoryki czy kognitywizmu. Skupia się na badaniach stereotypu językowego, funkcji metafory jako specyficznego konceptualizacji świata czy badaniach mechanizmów powiązanych ze strategiami perswazyjnymi, które zmierzają do wywołania aprobaty wśród odbiorców (publiczności) przez oczywistą, a zwykle cyniczną rytualizację języka, wykorzystywanie jego funkcji magicznej, wreszcie przez specyficzną deklaratywność będącą mechanizmem utrwalania treści i oddziaływania na uczestników publicznej komunikacji.

Najważniejszą częścią pracy jest ukazanie, jak językowy obraz świata, utrwalany przez wieki i kulturowo usankcjonowany przez badane społeczności potrafi być wykorzystywany przez dziennikarzy i propagandzistów do działań perswazyjnych i stanowić swoistą globalną strategię perswazyjności. Praca wnosi przy okazji ważny wkład w badania

frazeologii politycznej i stereotypów językowych. Na podkreślenie zasługują tu znakomite analizy wywoływania aprobaty u odbiorcy przez tworzenie wrażenia wspólnoty językowej, manifestowanie przy pomocy środków językowych (przede wszystkim metaforyki bitewnej) mocy nowego ustroju i operowanie negatywnymi emocjami pogardy i odrazy wobec „wrogiego systemu kapitalistycznego”, aby tym sposobem uzyskać efekt wspólnoty i akceptacji społecznej. Nowak doskonale zauważa i opisuje, wykorzystując precyzyjne narzędzia językoznawcze, subtelny proces imitacyjny, polegający na naśladowaniu, czyli stwarzaniu pozorów tożsamości języka nadawcy i odbiorcy, wywoływanie atmosfery zaufania i klimatu „rozmowy z...” a jednocześnie przemykanie treści pożądaných przez władzę, bynajmniej nietransparentnych, co nosi oczywiste znamiona zabiegów manipulacyjnych. Precyzyjne analizy są fascynujące dla filologa i interesująca dla niefilologa. Dlatego praca Pawła Nowaka, w zasadzie każda jego praca, pomimo niełatwego przecież naukowego wywodu jest cenna, nie tylko w związku z istotnością refleksji, ale także dlatego, że nie jest owa refleksja hermetyczna, nie zwraca się tylko do specjalisty-filologa czy komunikologa, ale może być odczytana przez odbiorcę po prostu zainteresowanego mechanizmami konstruowania komunikacji językowej. To niełatwa sztuka operowania językiem budującym precyzyjny, logiczny wywód i jednocześnie atrakcyjnym dla niespecjalisty.

Skupiając się nieco bardziej na tej obszernej pracy monograficznej, chciałem zaakcentować jej wagę nie tylko dla rozwoju badań nad dyskursem perswazyjnym w Polsce, nad jego aspektem teoretycznym i historycznym, ale także wagę dla rozwoju pracy naukowej samego Autora. Wydaje mi się bowiem, że tu właśnie ujawniają się najważniejsze dla Pawła Nowaka tematy i problemy, wyznaczające późniejsze dokonania: zainteresowanie mediami i ich językiem, teorią komunikacji, zagadnieniem manipulacji i wykorzystaniem w tym celu stereotypu, konstruowaniem obrazu świata przez media, a także wartościowaniem w języku i zagadnieniem odbioru tekstu medialnego. Jeśli Paweł Nowak nie jest tu prekursorem, to

rozwiązania i analizy sytuują go w czołowie badaczy zajmujących się problematyką języka mediów i języka funkcjonującego w sferze publicznej.

Przykłady oryginalności myśli i rozwiązań. Tu zaliczyłbym np. marginalny wydawać by się mogło problem odrzucenia przez Habilitanta pojęcia „język mediów” na rzecz „języka w mediach”. Ta minimalna korekta ma spore konsekwencje teoretyczne. Prowadzi bowiem do zakwestionowania stereotypowego myślenia o języku medialnym jako pewnej substancjalnej postaci języka, a prowadzi nas ku myśleniu raczej w kategoriach zabiegów i strategii, a nie stylu czy odmiany; pozwoliło to także wysunąć wątpliwość, niepodzielaną jednak przez autora tych słów, co do statusu nowomowy i podważenia jej substancjalności.

Wraz z Ryszardem Tokarskim jest Paweł Nowak współautorem bardzo interesującej koncepcji czterech poziomów kreacji w mediach na płaszczyźnie semantycznej, pragmatycznej i komunikacyjnej: kreowanie wizji świata, kreowanie sytuacji komunikacyjnej, kreowanie poziomu kultury i kreowanie perspektywy tekstowej poprzez innowacje językowe, np. tzw. wtórne etymologizacje [*Medialna wizja świata a kreatywność języka*]. Przenikliwość badawcza i szeroka kulturowa perspektywa łączy się tu ze świetną obserwacją procesów językowych, wrażliwością na słowo i znakomitym pokazem umiejętności analitycznych.

Za oryginalny i ważny wkład w badania pragmalingwistyczne należy uznać prace, w których Paweł Nowak, wykorzystując osiągnięcia teorii aktów mowy Austina i Searle'a, postuluje jej modyfikację poprzez rozdzielenie dwóch opisywanych rzeczywistości: codziennej komunikacji i komunikacji medialnej. Udowadnia, że obie rzeczywistości muszą uwzględniać różne rozwiązania teoretyczne; badanie rzeczywistości medialnej w aspekcie aktów mowy musi też uwzględnić aspekty etnometodologii, socjologii odbioru, teorii kognitywnych języka, a nawet aspektu badań marketingowych i pewnych teorii ekonomicznych. To już szerokie i bardzo nowoczesne spojrzenie na teorię języka jako swoistej antropologii słowa, a nie tylko lingwistyki *sensu stricto*. Przy tej okazji pojawia się też ważny

metodologicznie postulat opisu nowego typu aktów ujawniających się właśnie w praktyce medialnej: verbatywów, czyli aktów mówienia o mówieniu (a w zasadzie o pisaniu) oraz deklaratywów medialnych - tak Autor nazywa te akty mowy, które konstytuują świat przeciętnego odbiorcy środków masowego przekazu, kształtują jego granice aksjologiczne i dzięki mediom dostarczają surogatu „wizji świata”. [*Komunikacja medialna w świetle teorii aktów mowy; Opozycja SWÓJ/OBCY a skuteczność komunikacji, Asercje w komunikacji medialnej*].

Jeśli mówimy o nowatorskich, odmiennych i atrakcyjnych poznawczo aspektach prac Pawła Nowaka, to nie sposób pominąć jeszcze dwóch wartościowych kręgów (tematów) badawczych ujawniających się w jego działalności naukowej. Pierwszy z nich to koncepcja archetypów marketingowych, czyli udana próba zastosowania pojęcia archetypu rodem z psychoanalizy do badań nad reklamą, językiem prasy i propagandą. [*Archetypy marketingowe jako zasada retorycznej organizacji tekstów medialnych i reklamowych oraz Archetypy marketingowe w język polityki lat 2005-2007*]. Analizy i interpretacje tu zaprezentowane przede wszystkim ujawniają stałą obecność archetypicznego myślenia i łączenie pewnych wzorców np., **bezpieczeństwa** z władcą, opiekunem a **szczęścia** z mędrcom i odkrywcą. Nie wiadomo, do jakiego stopnia jest to zabieg świadomie stosowany przez propagandzistów czy twórców reklamy? Chyba należy w to wątpić. Ale fakt obecności archetypicznego myślenia i zauważenie jego wpływu na siłę perswazyjności jest problemem ciekawym z metodologicznego punktu widzenia, a przede wszystkim daje asumpt do rozważań bardzo trudnego problemu np. reklamy podprogowej.

Bardzo obiecujący nurt badań naukowych Pawła Nowaka ujawniają bodaj ostatnie jego prace (także prace pisane razem z Magdaleną Piechotą) na temat ludyczności obecnej w komunikacji medialnej. Prace nawiązują w sposób oczywisty do rozważań Johana Huizingi i uzupełniają wizję Neila Postmana z jego pracy *Zabawić się na śmierć*. Ekspozowane jest tu zwłaszcza pojęcie przestrzeni komunikacji jako sfery nadmiarowości, przepełnienia i nieuporządkowania. Ta przestrzeń jest zapełniana właśnie przez media i

komunikację perswazyjną w jej różnych odmianach, a zapełnianie jest zarazem organizowaniem przestrzeni i jej treści - pojawia się koncepcja widowiska jako ludycznej formy komunikowania się w sferze publicznej. Owo komunikowanie podzielone zostało na komunikowanie odbiorcy, komunikowanie z odbiorcą i komunikowanie odbiorcą. Spojrzenie na muzeum czy wystawę pod kątem tych trzech rodzajów komunikowania ukazuje sprawność analityczną autorów, przenikliwość obserwacji świata, a bibliografia cytowana ujawnia, że pozostają oni w najnowszych nurtach badań antropologicznych, kulturowych i lingwistycznych.

Prace zespołowe i uczestnictwo w grantach. Obszerną część twórczości naukowej Pawła Nowaka stanowią prace pisane w zespołach badawczych. Uczestniczył w kilku grantach badawczych, m.in. grantie badawczym kierowanym przez Annę Pajdzińską pt. "Językowy obraz świata" (KBN 1 H01D 004 11) i w pracach zespołu badawczego pod kierownictwem Anny Pajdzińskiej: *Językowy obraz świata a użycie języka*; był głównym wykonawcą kierowanego przez Ryszarda Tokarskiego grantu: *Przemoc w języku* (KBN 1 H01D 013 19). Jest współautorem wielu książek i artykułów. Ten rys, w moim mniemaniu, potwierdza nowoczesny sposób podejścia do badań naukowych, które dziś, zakreślając spory obszar, muszą, aby okazały się efektywne, być prowadzone w szerokich, wielozadaniowych i wielodzinowych zespołach.

Stała współpraca naukowa ujawnia się we współautorskich pracach badawczych i publikacjach będących tego efektem. Wraz z Danutą Kępą-Figurą w sposób twórczy opracował i sprawdził na materiale badawczym koncepcję wykorzystania językowego obrazu świata do badań nad językiem w mediach. Oryginalność podejścia polega na zaproponowaniu koncepcji specyficznego funkcjonowania JOS w tekstach medialnych: jako pozornej neutralizacji, jako odtworzenia i jako polemiki (*Językowy obraz świata a medialny obraz świata*, Zeszyty Prasoznawcze 1976, 1-2). Bardzo ciekawa, co już podkreślałem powyżej, okazała się także współpraca z Magdaleną Piechotą, a wyniki badań nad ludycznością są, jak się wydaje po ważnych

publikacjach, bardzo obiecujące. Ciekawa jest także współpraca z Rafałem Zimnym, z którym opracował i wydał *Słownik polszczyzny politycznej po roku 1989* oraz ekspertyzę na temat języka biznesu na zlecenie Rady Języka Polskiego dla Sejmu i Senatu RP w 2009 roku.

Kilka przykładów zagadnień szczegółowych. Zagadnienia szczegółowe podejmowane w odrębnych artykułach i rozdziałach prac zbiorowych to problematyka metafory pojęciowej, punktu widzenia jako swoistej kategorii językoznawczej, zagadnienie wartościowania w języku, problem retoryki i możliwość wykorzystywania jej tradycyjnych narzędzi do badania językowego obrazu świata, wreszcie ważny, a może jeden z najważniejszych problemów nurtujących Nowaka, czyli problematyczne zagadnienie manipulacji w języku oraz zagadnienie przemocy symbolicznej w tekstach prasowych i radiowych. Badania wykorzystywały pragmalingwistyczne zagadnienie odbioru tekstów przez czytelników i słuchaczy radiowych; w moim mniemaniu badania w tym obszarze mają szczególną wartość dzięki skupieniu się Autora właśnie na ciekawym poznawczo i trudnym metodologicznie zagadnieniu świadomości komunikacyjnej nadawcy i odbiorcy oraz na problemach metakomunikacji i intertekstualności.

Praca dydaktyczna i podręczniki. W opinii na temat pracy naukowej Pawła Nowaka nie może zabraknąć kilku słów o jego działalności dydaktycznej, tak ważnej przecież w życiu każdego pracownika uniwersyteckiego. Działalność ta często bywa pomijana i przemilczana w konfrontacji z oryginalnymi pracami badawczymi. Dlatego należy szczególnie zaakcentować, że jest on autorem i współautorem licznych podręczników. Jest to przede wszystkim spożytkowanie jego doświadczeń pedagogicznych i pracy w charakterze nauczyciela i dyrektora, liceum, ale też pracy dydaktycznej na studiach stacjonarnych, zaocznych i podyplomowych. Warto zatem wymienić chociaż kilka przykładów i dołączyć się przy tej okazji do pochwał i nagród, jakie Paweł Nowak otrzymał w związku z opracowaniami podręcznikowymi. Wraz z zespołem kierowanym przez znaną i cenioną autorkę podręczników

szkolnych, Bożenę Chrzastowską, Paweł Nowak opracował część podręcznika *Skarbiec języka, literatury, sztuki. Wypisy dla klasy 2 liceum: Kultura XIX wieku i jej tradycje*, także: *Wskazówki metodyczne. Książka nauczyciela* (wyróżnienie PAU); multimedialny podręcznik *Komunikowanie społeczne*; jako współautor a także redaktor wystąpił przy okazji podręczników dla mediatorów rodzinnych i sądowych oraz komunikacji społecznej i autoprezentacji.

Praca redaktorska. Wysoka ocena ze strony środowiska naukowego kwalifikacji merytorycznych Pawła Nowaka jest potwierdzana przez powierzanie mu funkcji redaktora w ekskluzywnej, wysoko ocenianej i bardzo dobrze przyjmowanej w środowisku humanistycznym serii wydawniczej UMCS „Czerwona seria” (m.in. ważne książki: *Manipulacja w języku* i *Kreowanie światów w języku mediów* – w obu wystąpił jako współredaktor). *Manipulacja w języku* jest dziś pozycją klasyczną, bez której nie można sobie wyobrazić jakiegokolwiek pracy na temat języka jako narzędzia oddziaływania. Zamieszczone tam artykuły są dziś cytowane w prawie każdej odpowiedzialnej publikacji na temat języka propagandy, perswazji i manipulacji. Dwukrotnie też występował Paweł Nowak jako redaktor Studiów Filologicznych (WSH-P w Sandomierzu) oraz zredagował nr 7 Polonistyki (2007).

Słownik. Jest także autorem ponad 200 haseł słownikowych m.in. w poczytnym i wysoko już ocenionym *Słowniku polszczyzny politycznej po roku 1989* (współautorstwo z Rafałem Zimnym).

Ekspertyzy i działalność pozauniwersytecka. Trzeba też dodać, że działalność Pawła Nowaka nie skupia się jedynie wokół szkół i uniwersytetów. Tworzył ekspertyzy dla sądów i prokuratur, jest zapraszany do wygłaszania odczytów i wykładów środowiskowych, opracował kilka ekspertyz dla instytucji pozauniwersyteckich, wygłasza wykłady dla uczniów i nauczycieli, współpracuje z radiem i telewizją. Działalność dla środowisk

pozauniwersyteckich, przez swoją skalę, wydaje się równie ważna przy ocenie dorobku Habilitanta, jak działalność akademicka.

Konferencje. Jest wreszcie organizatorem lub współorganizatorem pięciu ważnych konferencji o randze ogólnopolskiej i międzynarodowej.

Wnioski. Paweł Nowak jest badaczem o (ilościowo) dużym dorobku, ale przede wszystkim o dorobku ważnym i liczącym się w świecie naukowym. Dokonywane wybory tematów, proponowane projekty, a także ważne naukowo wnioski świadczą, w moim odczuciu, o dojrzałości Pawła Nowaka jako badacza języka i kultury, pokazują, że jest to już świadomy i zdolny do samodzielnych rozwiązań naukowiec o ukształtowanym warsztacie badawczym, świadomy własnych rozwiązań metodologicznych, podejmujący ważne, także społecznie, tematy. Jego prace są cytowane i dyskutowane, a książki, włączając też redagowane, są nieodzowne dla badacza-humanisty zajmującego się szeroko rozumianą komunikologią i lingwistyką. Z prawdziwą zatem przyjemnością i satysfakcją przedstawiam Komisji Habilitacyjnej swoją ocenę dorobku Habilitanta oraz opinię na temat jego działalności.

Konkluzja ostateczna: Moja ocena dorobku naukowego, dydaktycznego i społecznego Pawła Nowaka jest bardzo wysoka. Uważam zatem, że upoważnia mnie to do zarekomendowania Komisji Habilitacyjnej Jego osoby jako kandydata do tytułu doktora habilitowanego.

